

DOKUMENTEK / A DOCUMENT

Berhemeke Bênav a Mela Mistefa: “Rahênanên Zimanê Kurdî” yan jî “Exercices Dela Langue Kurde”

An unnamed work of Mela Mistefa: ‘Rahênanên Zimanê Kurdî’ or Exercices Dela Langue Kurde

Tahirhan Aydın*

PUXTE

“Berhemeke bênav a Mela Mistefa: ‘Rahênanên Zimanê Kurdî’ yan jî “Exercices Dela Langue Kurde”. Ev xebat, danasîna destxetê dîke. Berhem derheqê hîndekarîya kurmançî da ye û di koleksiyona Aleksandre Jaba da cih digire. Nivîskar navek li berhema xwe nedaye, herwiha navê xwe jî li ser berhemê ne nivîsiye. Lê Jaba, li ser berga berhemê bi frensî *“Exercices Dela Langue Kurde”* nivîsiye ku ev nav bi wateya *“Rahênanên Zimanê Kurdî”* ye û naveroka berhemê zelal dîke. Loma me jî ji bo danasîna berhemê ev nav guncav dît. Derheqê berhemê da agahîyeke din jî ev e ku Jaba bixwe navê nivîskar li ser bergê wek Mella Moustapha nivîsiye.

Ev destxet, ji bo hînkirina zaravayeke kurdî, kurmançî ye. Sala 1860î li Erzurûmê hatiye amadekirin. Ji teqdîma nêzî 800 hevokên kurt pêk tê. Lê belê berhem ne tenê ji hevokên ku Mela Mistefa amade kirine, pêk tê. Jaba pêşî van hevokan yekûyek latînzê kiriye paşê jî frensîya hevokan nivîsiye. Berhem li Pirtûkxaneya Akademîya Zanistan a Rûsyayê (The Library of the Russian Academy of Sciences) di nav koleksiyona Aleksandre Jaba da ye. Nusxeyeke din a berhemê tune ye. Berhem li ser defterekê hatiye nivîsîn û ji aliyê fîzîkî ve baş dixuye. Berhem ji 51 wereqan (101 rûpel) pêk hatiye. Her rûpel ji 3 sitûn û 8 rêzan pêk tê.

Di destxetê da tenê hevokên hêsan, basît û kurt hatine pêşkêşkirin. Bi giştî hevokên navdêrî û yên lêkerî ne. Exleb hem erênî hem jî nerênîya hevokan li pey hev hatine rêzîkirin. Ango hevokên hevedûdanî, kompleks û yên pêgirtî tune ne. Digel ku berhem rasterast li ser rêzimanê ne sekinîye jî, mirov dikare berhemê ji aliyê navdêr, lêker, hemwate, dijawate, zayend, cînav, rengdêr, ravek, dem, daçek, gihanek, xalbendî, alfabe, dengnasî, peyvsazî, hevoksazî û hwd. binirxîne.

* Doç. Dr., Zanîngeha Mardin Artukluyê, Fakulteya Edebiyatê, Beşa Ziman û Edebiyata Kurdî. / Assoc. Prof., Visiting scholar at Department of Near Eastern Languages and Cultures (NELC), Indiana University, Bloomington/IN/USA.
tahirhan@hotmail.com / taydin@iu.edu ORCID: 0000-0002-2586-2956

Peyvên Sereke: Kurdî, Kurmancî, Mela Mistefa, Koleksiyona Aleksandre Jaba, Rahênanên Zimanê Kurdî, Exercices Dela Langue Kurde, destxet.

ABSTRACT

This work introduces one of the works in the collection of Alexander Jaba which is intended to teach Kurdish. Neither the author appreciated a name for the book, nor had he written his name on the book. Alexandre Jaba had written on the cover of the book, "*Exercices Dela Langue Kurde*" which means "Exercise of Kurdish Language." We, to name the book, preferred to use "Rahênanên Zimanê Kurdî" which is exact translation of "Exercise of Kurdish Language". He also adds that the work (book) was written by Mela Mistefa (Mella Moustapha).

The book was written to teach the Kurmanji dialect of Kurdish in 1860 in Erzurum. It includes 800 basic sentences in Kurmanji. However, the work does not consist of Kurdish sentences given by Mela Mustafa. First, Jaba transcribed each sentence and then he wrote the French translation of it. The manuscript is in Alexandre Jaba's collection in The Library of the Russian Academy of Sciences. No other copy of the work is available. The work, which is written with black ink in a notebook, looks undamaged. The manuscript of 101 pages long consists of 8 rows and 3 columns.

The manuscript includes only simple sentences. The list in which the noun and verb clauses are presented offers both positive and negative forms of the sentences. There are not any compound, complex and compound-complex clauses. Although the work does not address grammatical and linguistic topics directly, it can be evaluated in terms of use of nouns, verbs, synonyms, antonyms, gender, pronoun, adjective, adverb, tenses, prepositions, conjunctions, punctuations, alphabet, phonology, morphology, and syntax.

Key words: Kurdish, Kurmanji, Mela Mistefa, The collection of Alexandre Jaba, Rahenanan Zimane Kurdi, Exercices Dela Lantue Kurde, manuscript works.

I. DESTPÊK

Bêguman, dahênana nivîsê ku ji alîyê Sumerîyan ve hatiye kirin, yek ji îcadên girîngtirîn a dîroka mirovahîyê ye. Lewra nivîs, mijareke girîng e ku di asta yekemîn da û rasterast eleqedarê hemû sahayên jîyanê ye. Mirov dikare bibêje ku mirovahî saya serê vê keşfê da serkeftin û pêşveçûnên mezin bi dest xistiye. Îro, bêşik, di bîngeha pêşveçûnên di warê zanist, teknîk, çand û bajarvanîyê da dîsa nivîs heye. Îcar berhemên destxet jî, saya serê derfetên nivîsînê bûne navgînên sereke ku mîrata zanist, çand û ramanên berê ragihandine roja me îro.

Bi alîkarîya Jaba gelek destxetên kurdî yên kevnare îro ber destê me ne. (Derheqê Jaba da bnr. Celalî, 2016, rr. 18-25; Ji bo koleksiyona Jaba bnr. Rudenko, 1961) Yek ji van destxetên bêhempa jî berhemeke bênav e ku Jaba li ser bergê nivîsîye ku ji alîyê Mella Moustapha ve hatiye amadekirin. (Bnr. Mela Mistefa,

Rahênanên Zimanê Kurdî (Exercices Dela Langue Kurde), 1860, berga pêşî) Jaba bixwe vê berhemê bi "Exercices Dela Langue Kurde" ango "rahênanên zimanê kurdî" bi nav kiriye. (Bnr. Mela Mistefa, *Rahênanên Zimanê Kurdî*, berga pêşî). Berhem derheqê hindekarîya kurmançî da ye. Li ser hûrgilîyên rêzimanê nesekinîye. Tenê bi sedan hevokên kurdî pêşkêş kiriye. Wek çend berhemên Bazidî (Bnr. Bazidî, *Tuhfetu'l-Xullan*, 1866; Bazidî, *Qewa'idêd Serfa Kurdî I, II*, 1866.) li ser vê berhemê jî nivîskar bixwe, ne navek li berhemê kiriye û ne jî navê xwe li ser berhemê nivîsîye. Ji ber ku di berhemê da nivîsên destpêk û encamnameyê/xatîmeyê tunene mirov nikare bibêje ku wek berhemên Bazidî jî bo dîyarîya Jaba hatiye amadekirin.

Berhemên klasîk ne tenê ji alîyêkê ve belkî ji gelek alîyan ve ronahî didin qada zanistê. Loma jî ev berhema Mela Mistefa tenê ji alîyê hindekarîya kurmançî ve nayê nirxandin. Herwiha, ev berhem derheqê rêziman, hevoksazî, dengnasî, peyvsaazî, alfabe û çandê da jî agahîyên bêhempa digihîne ber destê me. Ji ber vê yekê, divê ev berhem û yên din ji gelek alîyan ve bînin nirxandin û ji alîyên curbicur ve lêkolînên akademîk li ser van bînin kirin.

Em di vê xebatê da tenê li ser danasîna berhemê radiwestin. Ji ber ku tenê danasîneke kurt e em zêde li ser hûrgilîyên berhemê nasekinin. Di destpêkê da em ê li ser nasnameya berhemê rawestin. Ka nivîskarê berhemê kî ye, berhem nusxeya nivîskar e yan îstînsax e, derheqê xwedîyê berhemê da agahî hene yan na? Berhem kengê hatiye nivîsîn/îstînsaxkirin û niha li ku ye? Herwiha, em li ser alîyê fîzîkî yê berhemê rawestîyane. Ka gelo rewşa berhemê ji alîyê fîzîkî ve çawa ye, ebadên berhemê çî ne, cureyê nivîsê û taybetmendîyên kaxezê çî ne? Piştî danasîna berhemê ji alîyê fîzîkî ve em li ser naveroka berhemê sekinîne. Gelo mijara berhemê çî ye û destxet kîjan mijaran di hundirîne?

II. RAHÊNANÊN ZIMANÊ KURDÎ JI ALÎYÊ NASNAMEYÊ VE

Li gorî agahîyên li ser destxetê, nivîskar ne navê xwe nivîsîye ne jî navê berhemê. Rudenko jî dibêje "Без заглавия" ango "navê berhemê tune". (Bnr. Rudenko, r. 104). Herwiha, xîtaba destpêk û xatîmeyê jî li ser berg yan rûpelan tune. Hin berhemên di koleksiyona Jaba da bi vî rengî ne. Mesela çend berhemên Bazidî jî wiha ne. Wekî tê zanîn Jaba ji bo berhevkirina berhemên kurdî kedeke mezin daye. Di vê çarçoveyê da alîkarî ji hin mela û zanyaran standiye. Li gorî agahîyên ku Bazidî li ser berhemên xwe nivîsîne, Jaba bi van zanyaran ra tenê têkilîyeke profesyonel nedaniye, her wiha bi wan ra bûye dostekî samîmî jî. Digel vê dîsa em ji agahîyên Bazidî dibînin ku Jaba ji hînbûna kurmançî gelekî hez kiriye û kedeke baş daye hînbûna kurmançî û di encama vê pêvajoyê da kurmançî hîn bûye û berhemên kurmançî nivîsîne. Ji bo hînbûn û hînkirina kurmançî Jaba, ji hin mela yan xwestîye ku berhem amade bikin. Her du berhemên Bazidî "Tuhfetu'l-

Xullan” û “Qewa’îdêd Serfa Kurdî” di vê qonaxê da hatine amadekirin û li ser van her du berheman jî navê nivîskar ne hatiye nivîsîn. Îca, ev berhema ku em li ser radiwestin, “*Rahênanên Zimanê Kurdî*” jî di eynî pêvajoyê da, şeş sal pêşîya berhema Bazîdî ango sala 1860î hatiye amadekirin û li ser, ne navê nivîskar ne jî navê berhemê hatiye nivîsîn. Jixwe wek berhemeke fêrkerinê hatiye amadekirin. Ji ber vê yekê, em dikarin bibêjin, îhtîmal e ku ev berhem jî di çarçoveya ricaya Jaba da ji bo hîndeکارîya kurmançî wek deftereke fêrker hatibe amadekirin.

Wekî ku me li jorê anî ziman, hin agahî li ser berga destxetê hene ku ne ji alîyê nivîskar, lê ji alîyê Jaba ve hatine nivîsîn. Li ser berga ewil a destxetê Jaba, bi destan bi tîpên latînî û bi frensî “*Exercices Dela Langue Kurde par Mella Moustapha, traduit par Auguste Jaba, Erzeroum, 1860*” nivîsîye ku wateya wê “*Rahênanên Zimanê Kurdî, ji alîyê Auguste Jaba ve hatiye wergerandin, Erzurûm 1860*” e. (bnr. Mela Mistefa, *Rahênanên Zimanê Kurdî*, berga pêşî). Herwiha, em hin agahîyên derheqê berhemên di katalogê da ji hin katalogan hîn dibin. Yek ji wan katalogeke kurt a Jaba ye ku di koleksiyonê da cih digire (bnr. Aleksandra Jaba, *Catalogue De Manuscrits Kurdes*), ya din jî a Rudenko ye ku berfirehtir e (bnr. Rudenko, *Danasîna Koleksiyona Destxetên Kurdî yên li Lenîngradê*).

Rudenko navê nivîskar wek Mela Mistefa nivîsîye lê negotiye çima wekî ku li ser bergê nenivîsîye. (bnr. Rudenko, r. 104). Lê kifş e ku wek bilêvkirina kurdî nivîsîye. Jaba hevokên kurmançî ku ji alîyê Mela Mistefa ve hatine nivîsîn, hem latînîze kiriye û hem jî wergera wan a frensî lê zêde kiriye. Li ser destê rastê hevokên Mela Mistefa hene ku bi alfabeya kurdî-erebî hatiye nivîsîn, di navberê da latînîzekirina hevokan heye ku Jaba amade kiriye û li ser destê çepê jî frensîya hevokan heye ku dîsa Jaba wergerandiye.

Berhem îro jî li Pirtûkxaneya Akademîya Zanistan a Rûsyayê (The Library of the Russian Academy of Sciences) di nav koleksiyona Aleksandre Jaba da ye û sala 1868an hatiye tomarkirin (bnr. Rudenko, r. 104). Wekî ku dixuye berhem nusxeya muellif e û nehatiye îstînsaxkirin. Ji ber vê yekê numûneyekê wê ya din li ciheke din tune. Li ser berhemê nehatiye nivîsîn ka dîyarî ye yan na. Loma jî em nikarin bibêjin ku teqez wek berhemên Bazîdî, hatiye dîyarîkirin ji bo Jaba. Herçiqaq berhemeke serbixwe be jî, ji ber ku di berhemê da hem latînîzekirin hem jî wergera berhemê heye mirov dikare bibêje ku sê xebatên giranbiha di vê defterê da hene.

III. RAHÊNANÊN ZIMANÊ KURDÎ JI ALÎYÊ FÎZÎKÎ VE

Wisa xuya ye ku berhem jî roja hatiye nivîsîn heta îro li St. Petersburgê di rewşeke baş da hatiye parastin. Lewra ji alîyê fîzîkî ve zêde qetîn, rizîn, kevinbûn, belavbûn û peritîn xuya nake. Eger desxet ji alîyê gelek kesan ve bi demeke dirêj wek pirtûka dersê hatibûya xwendin ihtîmaleke mezin dê belav bûbûya. Lawra

ne berg, ne jî rûpelên hundir û ne jî sazkirina berheme ewqas qewî nînin. Lewra di deftereke ji rêzê da hatiye nivîsîn.

Berhem bi kurdîya kurmançî wek pexşan ango nesîr, li ser kaxezeke resen, tenik û spî hatiye nivîsîn. Herçiqas berhemeke serbixwe be jî, ango di nav mecmû'eyekê da cih negirtibe jî ji ber ku di heman demê da latînzekirin û wergera berheme dihundirîne mirov nikare bibêje ku yek berhem e. Berhem ji 101 rûpelan pêk tê. (Ji ber ku bi jimareyên latînî bi 1'ê dest pê dika û bi 52yan qedîyaye, Rudenko jî dibêje ku 52 wereq e, bnr. Rudenko, r. 104.) Ebadên kaxeza defterê 24x17 cm ye û qismên nivîsandî 19x15 cm ye. (bnr. Rudenko, r. 104). Hem muellif hem jî Jaba di nivîsên xwe da mirekeba reş bi kar anîne. Lê xêzên rêzan û sitûn bi qelesa resas hatine kişandin. Di navbera xêzên rêzan da valahîyeke baş heye ku nivîs tevlihev nabin. Li jêr û jora rûpelan jî valahî hene. Di her rûpelê da 8 rêz hene. Herçiqas alîyê çepê yê rûpelan wek du sitûn bi qelesa resas hatibin veqetandin jî, ji ber ku hevokên kurmançî, latînzekirin û wergera frensî li ser heman rûpelê hatine nivîsîn di pratîkê da her rûpel li ser 3 sitûnan hatiye avakirin. Li ser rûpelan bi latînî jimare hene, lê tenê li ser alîyekî rûpelê hatine nivîsîn. Li ser berga ewil bi jimareyên latînî "1", û li ser rûpela dawî jî 52 hatiye nivîsîn.

IV. RAHÊNANÊN ZIMANÊ KURDÎ JI ALÎYÊ NAVEROKÊ VE

Wekî ku li jorê jî hate bilêvkirin *Rahênanên Zimanê Kurdî* ji bo hîndekarîya kurmançî hatiye amadekirin. Di berheme da rêzikên rêzimanê tunene. Tenê hevokên kurt ên kurmançî li pey hev hatine rêzkin.

Mirov dikare bibêje bi giştî hevokên hêsan, besît û kurt hatine pêşkêşkirin. Ango, hevokên hevedûdanî, kompleks û yê pêgirtî tunene. Exleb, hem erênî hem jî nerênîya hevokan li pey hev hatine dayîn (*ez dixwim/ez naxwim*). (Mela Mistefa, r.1b). Erênî û nerênîya raweya fermanî jî gelek caran hatine pêşkêşkirin.

Hejmara hevokên di berheme da dora 800î ye. Mirov dikare ji gelek alîyên hevoksazîyê ve van hevokan binirxîne: ji alîyê hêmanên hevokê ve (kirde, pêveber, bireser û hwd.); ji alîyê wateyê ve (erênî, nerênî, fermanî, daxwezî, xwestekî, bilanî, hekanî, divêtî, pirsîyarî û hwd.); ji alîyê rewşa pêveberê ve (navdêrî û lêkerî); ji alîyê avasazîyê ve (xwerû, serbixwe, hevedudanî û hwd.).

Hin lêkerên ku li gorî deman erênî û nerênîya wan hatine kişandin ev in: çûn, hatin, xwarin, zanîn, girtin, xwestin, hezkirin, xwendin, razan, rûniştin, çûn, gerîn, razîbûn, derketin, dan, birçî bûn, qenc kirin, xerab kirin, kirin, vekirin, dîtin, nêrîn, anîn, derxistin, tî bûn, firotin, kirîn, wergirtin, hilanîn, veşartin, avêtin, rabûn, kuştin, dizî kirin, kurt kirin, raxistin. (Mela Mistefa, r.1a-11b.) Hin hevokên ji berheme ev in: "ez çûm/ez hatim, tu dibînî/tu nabînî, we dît/we nedît, tu raxe/tu ramexe, we ew xwar/yan nexwar, hûn li xwe kin/hûn li xwe nekin, we li xwe kiriye, hatiye lixwekirin, tu vî hilîne."

Di hilibijartina lêker, cihnav, hevok, dem û mijaran da rêbazeke sîstamatîk tune. (Rudenko, 104.) Herçiqas rasterast derheqê rêzimanê da agahî nehatibin dayîn jî mirov dikare ji alîyê navdêr, lêker, qertaf, tewang, hemwate, diywate, zayend, cînav, rengdêr, ravek, dem, hoker, daçek, gihanek, baneşan, alfabe, dengnasî, peyvsaî, hevoksazî, xalbandî û hwd. ve binirxîne.

Çend rûpel ji berhemê:

Djemi loughet bashi جمع لغة باشی

va	hêrê [<i>here</i>]	هههه
viens	vêrê [<i>were</i>]	ورههه
je viens	ez tim [<i>ez têm</i>]	از تيمهه
je ne viens pas	ez naim [<i>ez nayêm</i>]	از نايمهه
je mange	ez dikhoum [<i>ez dixwim</i>]	از دخومهه
je ne mange pas	ez nakhoum [<i>ez naxwim</i>]	از ناخومهه
je sais	ez dizanym [<i>ez dizanim</i>]	از ديزانمهه

(Mela Mistefa, r.2b)

je ne sais pas	ez nezanym [<i>ez nizanim</i>]	از نزانمهه
je prends	ez dighirym [<i>ez digrim</i>]	از دگريمهه
je ne prends pas	ez na'ghiryim [<i>ez nagirim</i>]	از ناگريمهه
je m'en vais	ez diherym [<i>ez diherim</i>]	از دهرمهه
je n'irai pas	ez na'rim [<i>ez narim</i>]	از نارمهه
je désire, je veux	ez doukhazym [<i>ez dixwazim</i>]	از دخازمهه
je ne veux pas	ez na'khazym [<i>ez naxwazim</i>]	از ناخازمهه
je me plais	ez haz dikim [<i>ez hez dikim</i>]	از حزدكمهه

(Mela Mistefa, r.3a)

cache cela	tou vi wechiré [<i>tu vê veşêre</i>]	تو في قشيرهه
va le cacher	tou bibé wechiré [<i>tu bibe veşêre</i>]	تو ببه قشيرهه
ne cache pas	tou wemechiré [<i>tu vemeşêre</i>]	تو قمشيرهه
vous cachez	houn wechirin [<i>hûn veşêrin</i>]	هون قشيرينهه
ne cachez pas	houn wemechirin [<i>hûn vemeşêrin</i>]	هون قمشيرينهه
vous avez caché	ve wechart [<i>we veşart</i>]	وه قشارتهه
ou vous n'avez pas caché	yan wenechart [<i>yan veneşart</i>]	يان قنه قشارتهه
nous avons caché	me wechart [<i>me veşart</i>]	مه قشارتهه

(Mela Mistefa, r.32b)

remplis	tou tiji ké [tu tiji (bi)ke]	تو تژیكه
ne remplis pas	tou tiji meké [tu tiji meke]	تو تژی مکه
remplissez	houn tiji kin [hûn tiji (bi)kin]	هون تژی کین
videz	houn wala kin [hûn wala (bi)kin]	هون فالاکین
dis, parle	tou bebijé [tu bibêje]	تو ببیژه
ne parle pas	tou mebijé [tu mebêje]	تو مبیژه
tu as dit	te goutiîé [te gotiye]	ته کوتیه
tu n>as pas dit	te ne goutiîé [te negotiye]	ته نه کوتیه

(Mela Mistefa, r.52a)

tu désire, tu demande	tou bekhaz [tu bixwaze]	تو بخاز
ne demande pas ne désire pas	tou mekhaz [tu mexwaze]	تو مخاز
vous avez désiré	ve khistiîé [we xwestiye]	وه خوستیه
vous désirez	houn doukhazin [hûn dixwazin]	هون دخازین
parle	tou khaberdé [tu xeber (bi)de]	تو خبرده
n 'obscurcis pas	tou thari meké [tu tarî meke]	تو طاری مکه
éclaire	tou rounai ke [tu ronî (bi)ke]	تو رونی که
allumez la chandelle allume la chandelle	moumi wykhyñ [mûmê vêxin] moumi wykhé [mûmê vêxe]	مومی فیکهین

(Mela Mistefa, r.52b)

V. TEWSÎFA DESTXETÊ

1. **Navê berhemê:** "Rahênanên Zimanê Kurdî" yan jî "Exercices Dela Langue Kurde"
2. **Te'lif, tercume:** Telif, latînzekirin û wergera wê ya frensî
3. **Navê nivîskar:** Mela Mistefa (Nivîsandina navê nivîskar wek "Mela Mistefa" tercîha Rudenko ye (r. 104), Lê Jaba wek "Mella Moustapha" nivîsiye (bnr. *Rahênanên Zimanê Kurdî*, berga pêşî.)
4. **Navê mutercim:** Aleksandre Jaba
5. **Cih:** Koleksiya Jaba a li Pirtûkxaneyê Akademîya Zanistan a Rûsyayê
6. **Navê Pirtûkxaneyê:** Pirtûkxaneyê Akademîya Zanistan a Rûsyayê (The Library of the Russian Academy of Sciences (Библиотека Российской академии наук (БАН))
7. **Pirtûkxane no:** Di dosyaya dijîtal a ku ji Koleksiya Jaba hatiye stendin da Kurd 48 (Rudenko di berhema xwe da bi rûsî çihê berhemê wiha destnîşan dike: Уп рук. : востоуиый сборник, стр. 176. Bnr. Rudenko, 104.)
8. **Zimanê destxetê:** Kurdî (Kurmançî)

9. **Taybetiyên bergê:** Kaxeza normal
10. **Serbixwe-mecmû'e:** Serbixwe (berhem, latînîzekirin û werger)
11. **Cihê telîfê:** Erzurûm
12. **Tarîxa telîfê:** 1860
1. **Menzûm-mensûr:** Mensûr/pexşan
13. **Rengê kaxezê:** Spî
14. **Sitûrî û ziravîya kaxezê:** Zirav
15. **Rizîbûna kaxezê:** Nerizîye
16. **Jimara wereqan:** 101 rûpel
17. **Ebadên kaxezê:** 24x17cm; (ebadên qismên nivîsandî: 19x15cm. bnr. Rudenko, 104.)
18. **Cureya xetê:** Riq'e
19. **Mirekeb:** Mirekeba reş
20. **Cedwel:** Çarçove tunene lê sitûn û rêz hatine xêzkirin
21. **Jimara sitûnan:** 3
22. **Jimara rêzan:** 8
23. **Peyva te'qîbê:** Tune
24. **Temelluk:** Derheqê dîyarî yan temellukê da agahî tunene.
25. **Mutale'e û teshîh:** Werger, transkrîpsîyon û şîrovevîyên Jaba
26. **Destpêka destxetê:** هره
27. **Dawiya destxetê:** تو طاري مکه
28. **Naverok:** Hevokên kurmancî

VI. ENCAM

Berhemên destxet, wek alav û kelûpelên antîk, kevnare û dêrînî tèn qebûlkirin û ji bo çanda gelan xwedî qîmeteke giranbuha ne. Ev destxeta ber destê me jî yek ji van berheman e. Nivîskar navê xwe û yê berhemê li ser destxetê nenivîsîye. Lê Jaba li ser berga berhemê bi frensî "*Exercices Dela Langue Kurde*" nivîsîye ku wateya wê "*Rahênanên Zimanê Kurdî*" û wek nivîskar jî gotîye ku ji alîyê Mela Mistefa (Mella Moustapha) ve hatiye nivîsîn.

"*Rahênanên Zimanê Kurdî*" ji bo hînkirina kurmancî sala 1860î li Erzurûmê hatiye amadekirin û tê da nêzîkî 800 hevokên kurt hene. Jaba li hemberî wan hevokên kurmancî pêşî latinizeya wan û piştê jî wergera wan a frensî nivîsîye. Berhem li Pirtûkxaneyê Akademîya Zanistan a Rûsyayê (The Library of the Russian Academy of Sciences) di nav koleksiyona Aleksandre Jaba da bi qeyda Kurd48ê tê muhfezekirin. Heta îro jî berhem nehatiye îstînsaxkirin.

Rahênanên Zimanê Kurdî li ser defterek hatiye nivîsîn û ji aliyê fizîkî ve baş dixuye û belav nebûye. Ev berhema peşan bi mirekeba reş hatiye nivîsî û 101 rûpel e. Rûpel li ser 8 rêz û 3 sitûnan hatine sazîkirin.

Di destxetê da tenê hevokên hêsan, basît û kurt hatine pêşkêşîkirin. Ango hevokên hevedûdanî, kompleks û yê pêgirtî tunene. Hevokên navdêrî û yê lêkerî tevlihev in. Exleb pêşî erênîya hevokê hatiye pêşkêşîkirin û li pey ve jî nerênîya wê hatiye rêzîkirin. Herçiqas di berhemê da rêzîkên rêzîmanê tunebin jî gelek aliyên rêzîmanê ve mirov dikare berhemê binirxîne.

VII. ÇAVKANÎ

Bazîdî, Mela Mehmûd, (1866). *Qewa'idêd Serfa Kurdî I, II*, nusxeya dijîtal a arşîva A. Jaba a li Petersburgê, li Pirtûkxaneya Akademîya Zanistan a Rûsyayê, No: Kurd46, Erzurûm.

-----, Mela Mehmûd, (1866). *Tuhfetu'l-Xullan fî Zimanî Kurdan*, nusxeya dijîtal a arşîva A. Jaba a li Petersburgê, li Pirtûkxaneya Akademîya Zanistan a Rûsyayê, No: Kurd08, Erzurûm.

Celalî, Murad, (2016). "Kedkarekî Kurdolojiyê August Jaba", *Nûbihar*, sal. 24, cild.20, hj. 136, rr. 18-25.

Jaba, Aleksandra, *Catalogue De Manuscripts Kurdes*, nusxeya dijîtal a arşîva A. Jaba a li Akademîya Zanistan a Petersburgê, No: Kurd53.

Mela Mistefa, (1860). *Rahênanên Zimanê Kurdî (Exercices Dela Langue Kurde)*, nusxeya dijîtal a arşîva A. Jaba a li Petersburgê, li Pirtûkxaneya Akademîya Zanistan a Rûsyayê, No: Kurd48, Erzurûm.

Rudenko, Margarita Borisovna, (1961). *Danasîna Koleksîyona Destxetên Kurdî yê li Lenîngradê*, Çapxaneya Edebiyata Rojava, Moskova. (niv.) (Orîjînal a pirtûka Rodenko: Руденко Маргарита Борисовна, *Описание курдских рукописей ленинградских собраний*, Издательство Восточной Литературы, Москва, 1961.)

VIII. PÊVEK

Çend wereq ji berhemê:

	<i>djemi loughet</i> <i>bachê</i>	
<i>va</i>	<i>hêrê</i>	هه
<i>viens</i>	<i>vêrê</i>	وو
<i>je viens</i>	<i>ez tîm</i>	از ییم
<i>je ne viens pas</i>	<i>ez naîm</i>	از نابیم
<i>je mange</i>	<i>ez dihhoum</i>	از دھوم
<i>je ne mange pas</i>	<i>ez nakhoum</i>	از ناھوم
<i>je sais</i>	<i>ez di zan yrt</i>	از دی زان یرت
	2	

Rahênanên Zimanê Kurdî, wereq: 2

<i>je ne me plains pas</i>	<i>ez huz naktim</i> از هوز ناکتم	<i>je ne sais pas</i>	<i>ez nezaniym</i> از نهزانیم
<i>je pleure</i>	<i>ez dîghîrym</i> از دîghîrym	<i>je prends</i>	<i>ez dîghîrym</i> از dîghîrym
<i>je ne pleure pas</i>	<i>ez naghîrym</i> از ناگه‌ریم	<i>je ne prends pas</i>	<i>ez nâ ghîrym</i> از ناگه‌ریم
<i>je lis</i>	<i>ez dîkhouyym</i> از dîkhouyym	<i>je m'en vais</i>	<i>ez dîherym</i> از dîherym
<i>je ne lis pas</i>	<i>ez nalkhouyym</i> از nalkhouyym	<i>je n'irai pas</i>	<i>ez nârim</i> از nârim
<i>je dors</i>	<i>ez îarym</i> از îarym	<i>je desire, je veux</i>	<i>ez dîkharîym</i> از dîkharîym (ه)
<i>je ne dors pas</i>	<i>ez pînarîym</i> از pînarîym	<i>je ne veux pas</i>	<i>ez nâkharîym</i> از nâkharîym
		<i>je ne parle</i>	<i>ez hîzî dîkîm</i> از hîzî dîkîm
		(a) on dit aussi: <i>ez dîkhouyîm, ez nalkhouyîm</i>	

Rahênanên Zimanê Kurdî, wêreq: 3

<i>cache cela</i>	<i>tuwi wechîrê</i> تووی وچه‌رێ	<i>Vous venez</i>	<i>houw loukha kîm</i> هون لوكها كیم
<i>Ne le cachez pas</i>	<i>tuwîbê wechîrê</i> توویبێ وچه‌رێ	<i>habillez</i>	
<i>ne cachez pas</i>	<i>tuwîwemehîrê</i> تووی ومه‌رێ	<i>Vous mettez habillé</i>	<i>houw loukha mehîm</i> هون لوكها مه‌م
<i>Vous cachez</i>	<i>houw wechwîm</i> هون وچه‌م	<i>habillez</i>	<i>houw loukha hîrîcê</i> هون لوكها هیرێ
<i>ne cachez pas</i>	<i>houw wemehîrîm</i> هون ومه‌ریم	<i>habillez</i>	<i>houw loukha hîrîm</i> هون لوكها هیریم
<i>cachez</i>	<i>wechwîrî</i> وچه‌م	<i>entrez cela</i>	<i>tuwi hîlîcê</i> تووی هیلێ
<i>vous avez cache</i>	<i>wechwîrî</i> وچه‌م	<i>soulez cela</i>	
<i>vous avez cache</i>	<i>wechwîrî</i> وچه‌م	<i>n'entrez pas</i>	<i>tuwî hîlîcîne</i> تووی هیلێنێ
<i>vous avez cache</i>	<i>wechwîrî</i> وچه‌م	<i>vous venez</i>	<i>houw hîlîcîm</i> هون هیلیم
<i>vous avez cache</i>	<i>wechwîrî</i> وچه‌م		

Rahênanên Zimanê Kurdî, wêreq: 32

tu desiré, demande tou bekhaxé	تو بخاز	tu remplis	tou tijike'	تو تیکه
ne demande pas tou mekhaxé ne desiré pas	تو بخاز	ne remplis pas	tou tiji meke'	تو تیکه مکه
vous avez desiré ve khastie'	تو بخاز	remplis pas	houwteji'in	هوتیجین
vous desirez houw doulkhazien	هوتیجین	vider	houw walakien	هوتیجین
parle tou khaberde'	تو خبرده	dis, parle	tou bebiye'	تو بیبه
n'obscureis pas tou thari meke'	تو خبرده	ne parle pas	tou mebiye'	تو بیبه
éclaire tou rouwai ke	تو خبرده	tu a dit	te goutie'	تو گوتیه
allumez la chandela merumi wq'ishyq allume la chandela merumi wq'ikhe'	تو خبرده	tu n'as pas dit	te regoutie'	تو گوتیه

Rahênanên Zimanê Kurdî, wêreq: 52

Extended Abstract

"An unnamed work of Mela Mistefa: 'Rahênanên Zimanê Kurdî' or Exercices Dela Langue Kurde" This article introduces an unnamed work that aims to teach Kurmanji among the Kurdish manuscripts in the Alexandre Jaba collection. We are informed as to who the author of the work in question is by Jaba, who helped the work survive to this date. Jaba wrote on the cover of the only copy of the work Mella Moustapha as the writer. Rudenko also noted in his catalogue Mela Moustapha as the author. As the author himself did not name his manuscript, Jaba took on that responsibility too and wrote "Exercices Dela Langue Kurde," meaning "Exercises of Kurdish Language." Thus, we named the book "rahênanên zimanê kurdî" in Kurdish.

We know that Jaba exerted great effort to collect and preserve Kurdish works, and received assistance from some imams and scholars. As he valued Kurdish, he had a number of works intended for Kurdish instruction penned. Not only did he learn Kurdish himself but he published some works on Kurdish as well. The book *Rahênanên Zimanê Kurdî/ Exercices Dela Langue Kurde* that we introduce here was prepared in Erzurum in 1860 as part of Jaba's efforts to this end.

Although the work was intended to teach Kurmanji, it does not contain any details on grammar. It is a collection of nearly 800 sentences with affirmative and negative forms. The Kurdish sentences written by Mela Mistefa in Arabic script were Latinized and translated into French by Jaba. Therefore, each page in the book contains three rows of the same sentence in different scripts and languages.

The work generally consists of affirmative and negative forms of simple sentences. In other words, they are not compound or long statements. This work could be considered a treasure not only from the point of language teaching but from many other aspects too. It can be studied as a reference for sentence meaning, morphology, tense, nouns, verbs, affixes, inflection, synonyms, antonyms, gender, pronouns, adjectives, compounds, alphabet, phonology, lexicology and syntax, as well as in terms of cultural references.

The manuscript was registered and is still at the Alexandre Jaba collection of the Library of the Russian Academy of Sciences. The manuscript written on an ordinary notebook looks undamaged with no tearing, decomposing, disintegrating or wearing. The manuscript is composed of 52 sheets penned in prose with black ink. Each page is divided into three columns with a pencil and contains eight rows with large space in between.